

Holger Fischer

A percepciótól a kölcsönösségig – kapcsolattörténet a hungarológiai kutatásban

1. Bevezetés

Az idei konferencia tárgya „A magyar irodalom és a magyar kultúra európai kapcsolatai”. A tervezett előadások azonban – nagyon kevés kivételtől eltekintve – csak az irodalmi kapcsolatokról szólnak. Ez már önmagában is beszédes tény! Minthogy sem irodalomtörténész, sem filológus nem vagyok, természetesen nem merészkedtem irodalomtudományi témát választani. Sokkal inkább néhány gondolatot szeretnék önök elé tárni kollégáim és saját országismeret-központú kutatásaimból. E tapasztalatokat a regionális tudományokat is bevonó hungarológia-oktatás során főképp német nyelvterületen, továbbá Franciaországban és Finnországban gyűjtöttem. A hungarológiát szélesebb értelemben, interdiszciplináris tudományként fogom fel, mely azonos a Köpeczi Béla által már a nyolcvanas években használt hungarológia-fogalommal. Tehát az irodalmiakon túl azokat a kapcsolatokat állítom vizsgálódásom előterébe, amelyek érdemesek arra, hogy lektorok is – sőt, éppen ők – foglalkozzanak velük.

Szeretném Önöket az olykor talán provokatívan hangzó megjegyzéseimre és a kapcsolattörténeti kutatások értékéről vallott felfogásomra előkészíteni, ezért engedjék meg, hogy bevezetőül szó szerint idézzek egy tanulmányból: „Hiszen még ma is meglehetősen sokan vannak a magyar tudományosság számottevő tényezői között olyanok, akik elítélik azt, ha magyar tudósok külföldi tudományos kérdésekbe, a nagyvilág tudományos problémáiba beleszólanak. A kislelkűség, a szűk látókörűség még ma is fölháborodik azon, ha magyar tudós külföldi folyóiratokban helyet mer kérni olyan tanulmányok számára, amelyek nem speciálisan magyar dolgokról szólnak.” S néhány oldallal odébb: „...mi magyarok kevésbé tudjuk eredményeinket a külföldi köztudatába belejuttatni...Nemcsak nyelvünk zárkózottsága ennek az oka, hanem az is, hogy nagyon kevés tudós forog közülünk a külföld tudományos köreiben. Nemigen tudunk idegen nyelven érintkezni, kormányunk nagyon keveset költött arra, hogy tudósainkat külföldre küldje...sürgette, hogy ismertessük a külföldön hazánkat, publikáljuk minden eredményünket több idegen nyelven is. Küldjünk sokakat a külföldi kongresszusokra s kapcsolódjunk bele a külföld, a nagyvilág tudományos mozgalmába. A pusztaban kiáltó szava volt ez. Az Akadémia tudományos eredményei nem

jelenni meg idegen nyelven...A tudományos élet „vezérsillagai” csupán magyar filológusok, nyelvészek és történészek voltak s ezek egyáltalában nem is vettek tudomást a külföldről, sőt kinevettek mindenkit, aki kifelé gravitált, szemrehányást tettek a kormánynak és a mecénásoknak, ha külföldi tanulmányutakat támogattak. Jókora adag kishitűség is volt ebben, mert úgy is hallottam okoskodni, „hogymi úgysem érjük utol a külföldet”, a nagy nemzeteket...Hihetetlen volt a vakság, az elfogultság, a szűklátókörűség.”

A hallgatóság ilyetén „megrovása” után természetesen felvilágosítással tartozom Önöknek az idézet szerzőjét és megjelenési idejét illetően. Egy életrajzi méltatásról van szó, amelyet *Cholnoky Jenő*, a magyar földrajztudós írt 1920-ban elődjéről, *Lóczy Lajosról*, az első földrajzi tanszék egykori professzoráról.¹ Az idézet tehát a századforduló körüli helyzetről szól. De vajon annyira más lenne a mai helyzet?

2. Fogalmak

Először is néhány szót a fogalmakról és tartalmukról. Ezeket a köznyelv és az idevágó lexikonok is meglehetősen egyértelműen határozzák meg.

A percepció egy élmény- vagy gondolati tartalom érzéki, lényegileg nem-tudatos érzékelését vagy felvételét jelenti. Ha az a felvétel tudatosan megy végbe, akkor appercepcióról beszélünk.

A recepció ezzel szemben már magasabb fokot képvisel, mint a percepció, amennyiben már idegen szellemi és anyagi kulturális javak átvételét jelenti.

Más szóval, a recepció több lépést tartalmaz: először a tudatos érzékelést, majd a tudatos átvételt. Ismert művelődéstörténeti példák a recepcióra: a középkori német városjog átvétele Kelet-, Középkelet- és Délkelet-Európa nagy részén, vagy a napóleoni *Code civil* átvétele Németország egyes részein 1806-ban.

A kölcsönös kapcsolat – még világosságában a kölcsönösség – fogalma oly egyértelmű, hogy gyakran hiába keressük az idevágó lexikonokban. Döntő itt a váltakozó, kölcsönös átadás és átvevés, ill. a dolgok kölcsönös egymásra hatása. Ideillő példákat főképp a természetben, ill. a természettudományos-technikai szabályrendszerekben találhatunk, a szellem- és a művelődéstörténet területén kevésbé. Ideillő, viszonylag aktuális példaként említeném a történettudomány és a politika viszonyát a Kádár-korszak késői szakaszában,

¹ Cholnoky, Jenő: *Lóczy Lajos*. In: *Földrajzi Közlemények* 48 (1920), S. 33-74, hier S. 36-37, 73-74.

valamint az 1956-os események újraértékelésének jelentőségét a Kádár-rendszer legitimációjára nézve.

Az irodalomtudomány kissé eltérően értelmezi az általam bevezetett három fogalmat. Ha belepillantunk a megfelelő irodalomtudományi lexikonokba, látjuk, hogy a percepció és kölcsönösség, ill. kölcsönös kapcsolat mint fogalmak nem használatosak. A recepció ezzel szemben gyűjtőfogalomként jelenik meg, amely mindhárom fogalom tartalmát egyesíti.²

Nincs szándékomban megbántani a nagyrabecsült irodalomkutató kollégákat, de mégis felmerül bennem a gyanú, hogy ezáltal meglehetősen elmosódik a recepció fogalma, s így lehetővé válik, hogy a kapcsolattörténeten belül a recepciókutatások eme gyűjtőfogalom szelektív módon egymástól nagyon különböző elemeit tárgyalják. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy mindig így is történik. Megeshet tehát, hogy ha irodalmi kölcsönkapcsolatokról és kölcsönösségről beszélünk, akkor tulajdonképpen csak egy eredeti értelemben vett recepcióról van szó, és ha recepcióról beszélünk, akkor az nem más, mint egyszerű percepció, talán appercepció, azaz egy gondolati tartalom nemtudatos, ill. tudatos érzékelése és felvétele, tudomásul vétele. Folytatnám ezt a kis kihívást: Noha egy magyar író regényének német fordítása percepcióra, ill. appercepcióra utal, amennyiben feltételezzük, hogy a regényt tényleg el is olvassák – bár az eladási statisztikákból ítélve ez nem mindig következik be –; a fordítás megléte önmagában azonban még nem bizonyíték az érzékelés intenzitására, és különösen nem az eredeti értelemben vett recepcióra. Ehhez be kellene bizonyítani, hol és milyen módon vették át az „idegen” kulturális terméket. Kölcsönösségről pedig véleményem szerint csak akkor beszélhetünk, ha bizonyítható, hogy a magyar regénynek átvették a sujet-jét vagy más elemeit a német nyelvű irodalomban, s ez viszont valamilyen módon befolyásolta a magyar szerzőt. Ez a bizonyítás azonban nem egyszerű dolog.

² Vö. az idevágó definíciókat, többek között in: Alföldy, Jenő: *Irodalmi fogalomtár*. Budapest 1992.

Best, Otto F.: *Handbuch literarischer Fachbegriffe*. Definitonen und Beispiele. Überarb. u. erw. Aufl. Frankfurt/M. 1994 (= Fischer Taschenbuch 11958).

Lorenz, Otto: *Kleines Lexikon literarischer Grundbegriffe*. München 1992. (= Uni-Taschenbücher 1662).

Wörterbuch der Literaturwissenschaft. Hrsg. v. Claus Träger. Leipzig 1986.

3. A kapcsolattörténeti kutatások témakörei

E konferencia kezdeményezői bizonyára abból az alapfeltevésből indultak ki, hogy a külföldön tevékenykedő lektorok nagymértékben képesek arra, hogy a hazájuk, ebben az esetben Magyarország, és a vendéglátó ország közötti kapcsolatokat minden irányban kutassák. Nem akarok kételkedni ebben a tézisben; csak szeretnék rámutatni, hogy számos terület létezik a nyelven és irodalmon túl is, amellyel véleményem szerint érdekesebb lenne foglalkozni a magyar-német kapcsolattörténet keretében. Olyan területek ezek, amelyek ráadásul gyakran sokkal jobban megfelelnek az egyetemi hallgatók érdeklődésének és jobban beleillenek a képzésükbe, mivel – és ezt ne felejtsük el! – egyáltalán nem minden hallgatónk akar filológus lenni. Ezekkel a témákkal a lektorok szaktudományos képzés nélkül is foglalkozhatnának. A kérdést másképp is fel lehet tenni: Miért van az, hogy a lektorok majdnem mindig csak filológiai szakpárosítással rendelkeznek? Valóban annyira elképzelhetetlen egy lektor magyar-történelem, magyar-művelődéstudomány, magyar-társadalomtudomány vagy magyar-természet-tudomány szakpárosítással?

3.1 Történelem

Az irodalmi kapcsolatok mellett mindenekelőtt a történelmi kapcsolatokat vették figyelembe és kutatták a legintenzívebben. A legkorábbi középkortól a jelenig ível a bemutatott történeti időszakok és témák sora. Hogy csak néhány példát és kérdésfelvetést említsünk: A bajor-magyar kapcsolatok 1000 éve; Az ún. hospites, azaz a Németországból, Franciaországból, Flandriából és Itáliából származó, Magyarországra hívott kereskedők és kézművesek szerepe a magyar városiasodás fejlődésében, valamint Magyarországnak a hazájukhoz fűződő kapcsolatában a XII. és a XIII. század során; Az itáliai-magyar kapcsolatok a reneszánszban; A XVI-XVII. századi magyar jóság- és borexport jelentősége Magyarország Európa többi országához fűződő kapcsolatában; Az 1848-as európai forradalmak és a magyar szabadságharc; Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság és nemzetközi dimenziója; A két világháború közötti magyar revizionista politika jelentősége a Németországhoz és Olaszországhoz fűződő politikai kapcsolatokra nézve; a német-magyar külkereskedelem az 1930-as években; Az 1956-os magyar forradalom jelentősége a többi állammal való politikai kapcsolat szempontjából; A Varsói Szerződés és a KGST szerepe Magyarország és a többi szocialista ország kapcsolatában stb. Bizonyára helyénvaló, hogy ezekkel a témákkal többnyire történészek foglalkoztak; másrészt e példákon belül van

sok kisebb, körülhatároltabb, történelmi jellegű kérdés, amelyet a nem-történészek is fel tudnának dolgozni.

3.2 Kultúra

A kultúra tág terén számos példát találhatunk a recepció és a kölcsönös kapcsolatok mélyreható jelenségeire.

A képzőművészetek területén egyenesen az volt és ma is az a szabály, hogy a művészek hosszabb időre külföldre mennek, hogy ottani tartózkodásuk a művészi alkotásban inspirálja és befolyásolja őket. Bizonyára nagyon hasznos feladat lenne ezt a folyamatot egyszer a jelenleg alkotó művészeknél részletesen megvizsgálni, annál is inkább, mivel itt éppen olyan folyamatokról van szó, amelyek mindkét irányba hatnak. S mi a helyzet az építészet terén? A nyugat-európai városokból ismert építészeti posztmodernség utat tör magának a mostani magyar építkezési lázban, ezt veszik át Magyarországon, vagy pedig sikerül a magyar építészeknek sajátos, jellegzetesen magyar építészeti elemeket megvalósítani? Talán már léteznek is a hetvenes évek vége óta *Makovecz Imre* és *Csete György* nevével fémjelzett ún. magyar organikus építészet előnyomulásának jelci? Kérdés kérdés hátán, amelyre jó lenne választ kapni.

Hasonló a helyzet a zenével is. A kérdéscsoportok köre majdhogynem kimeríthetetlen, és messze túllép Bartók Béla és Kodály Zoltán nemzeti közti hatásán és recepcióján. Például megkérdezhetnénk, és ez minden bizonnyal nagyon érdekelné fiatal diákjainkat, hogy létezik-e a magyar rockzenének recepciója külföldön? Én személyesen még jól emlékszem az OMEGA és a Locomotiv GT óriási sikerű NSZK-beli fellépéseire a hetvenes évek elején. Hogy áll a helyzet a mai rockegyüttesekkel? Milyen mértékben vesznek tudomást a magyar népzeneről vagy a táncházmozgalomról? Vagy egy másik példa: tudjuk, hogy a Győri Balett kiváló hírnévnek örvend. Az azonban már kevésbé ismert, mennyire intenzíven működik együtt ez a balett a leghíresebb európai balettegyüttesekkel és táncszínházakkal, és milyen mély az egymásra gyakorolt művészi hatásuk.

Ellentmondásos a modern magyar film helyzete is. Jóllehet *Fábrí Zoltán*, *Jancsó Miklós*, *Makk Károly*, *Mészáros Márta*, *Szabó István* stb. filmjeit széles körben ismerik nálunk, vetítik is őket, de csak a televízió késő esti műsoraiban és a kis művészmozikban, ami azonban valódi recepciójukat illeti, arról még egy részletesebb tanulmány sem ismeretes előttem.

3.3 Politika és gazdaság

A politika és gazdaság területén lényegesen egyoldalúbb a recepció, azaz általában Magyarország az átvető, Németország és mások az átadó felek a kapcsolatban. Ez az aktuális példából különösen kiviláglik. Ebben központi

szerepet játszik az az átalakulási folyamat, amely Magyarországon és a többi egykori szocialista országban 1989 óta zajlik. Mind politológusok, mind közgazdászok vizsgálják a kérdést, hogy a rendszerváltás mennyiben saját, önmaguk által meghatározott szabályok szerint zajlik az érintett országokban, illetve milyen mértékben vesznek át idegen, nyugateurópai vagy amerikai modelleket. Magyarország méretei és áttekinthetősége miatt különösen alkalmas ilyesféle vizsgálódásokra. Az alkotmányban rögzített politikai rendszert, melynek jellemzői a kormányzati (executív), törvényhozási (legislatív) és bíraskodási (judikatív) területek közötti hatalomfelosztás, valamint egyes intézmények tervezett feladatköre és szerepe – ilyenek pl. a köztársasági elnök, a kormányelnök, a jogrendszer, és a választási rendszer is – messzemenően a német alkotmánymodell alapján vették át. Mindemellett van néhány jellegzetesség, így a helyi önkormányzatok, amelyek önálló magyar fejlődés eredményei. Hogy éppen a német modellt vezették be, és nem a francia vagy az amerikai elnöki rendszert, sem pedig az angol többségi választási rendszert, annak az az oka, hogy a rendszerváltás idején, ill. az Antall-kormányban vezető szerepet játszó alkotmányjogászok, történészek és politológusok többsége tanulmányait főképp Németországban végezte a 70-es és 80-as években vagyis szakmai-tudományos szocializációjukban inkább német háttérrel rendelkeztek. Ez nem érvényes a magyar szociológusokra és közgazdászokra: ők sokkal inkább az angol-amerikai tudományos világban tevékenykedtek, azzal az eredménnyel, hogy mindkét területen, azaz a szociológia és a gazdaság, ill. a közgazdaságtan terén sokkal gyakoribbak az angol, ill. amerikai minták.

Éppen a politika területén kínálkozik tehát a témák sokasága kisebb-nagyobb vizsgálódásokra, amelyek során a recepciónak, vagyis az idegen szellemi és anyagi javak tudatos átvételének okait és mechanizmusait kitűnően fel lehet tárni. Mindemellett megismételtem a megszorítást, hogy ez a recepció meglehetősen egyoldalú, s kölcsönhatásról aligha lehet beszélni. Nem ismerek egyetlen példát sem, történelmit sem, arra nézve, hogy a külföld Magyarországon kifejlesztett politikai mintákat és jelenségeket átvett volna. Magyarország, sajnos, politikai fejlődésében már csupán perifériális elhelyezkedése miatt is, Nyugat-Európa-hoz képest majdnem mindig hátul kullogott... Csupán a szocialista rendszer esetében volt kivételesen más a helyzet. Bizonyára érdekes lenne megvizsgálni, hogy átvette-e a többi szocialista ország a Kádár-rendszer néhány liberális elemét, s ha igen, melyek voltak ezek.

3.4 Társadalom

Úgy tűnik számomra, a társadalom területén a percepció-, recepció- és kölcsönösségi jelenségeket sokkal nehezebb megvizsgálni, és vizsgálatuk

kevesebb sikerrel is kecsegtet, mivel ezek a jelenségek valószínűleg még egyoldalúbbak, mint az eddig felsoroltak.

A következő vizsgálatok és kérdésfeltevések azonban elképzelhetők: Mennyiben vették át a magyar társadalom polgárosodása során a múlt század második felében és a századelőn a nyugati polgári társadalom egyes modelljeit? Ugyanezt meg lehetne vizsgálni a múlt század végén létrejövő munkásság esetében is, különös tekintettel a külföldről beáramló szakmunkásság szerepére. Vagy idézzünk egy időszerű példát: milyen minták és megjelenési formák szerint viszonyul a magyar társadalom a nyugati fogyasztói viselkedésmódokhoz, hiszen ezek kétségkívül megfigyelhetők a mai magyar társadalomban is?

3.5 Természettudomány és technika

Ez a terület az első pillantásra teljesen eltér az általános kérdéscslvételésünktől. Én mégis szeretnék néhány példa segítségével rámutatni arra, hogy épp e területen mind a múltban, mind a jelenben különösen intenzív, mindennapi életünket is befolyásoló recepció és kölcsönhatások léteztek és léteznek. Példáim az általam koordinált és a Német Kutatási- és Technológiai Minisztérium és az OMFB által finanszírozott „A német-magyar kapcsolatok története a természettudomány és a technika terén” című közös német-magyar kutatási programból származnak. Ebben a kutatásban a kétoldalú technológia-, modernizálás- és tudománytranszfer kérdései állnak előtérben, mint például: Kik a transzfer szereplői? Melyek a transzfer okai és motívumai? Melyek a transzfer történelmi-politikai és társadalmi-gazdasági keretfeltételei? Milyen minták és modellek szerint zajlanak le a transzfer-folyamatok?

Konkrét témák többek között a következők: „A vaskohászati technológia elterjedése a késő középkorban Magyarországon”, „Textiltechnikai transzfer a céhek korszakában”, „Német-magyar kapcsolatok az orvostudományban és a természettudományban a XVI-XVIII. században”, „Kapcsolatok az elektrotechnikában és a gépgyártásban az I. világháború előtt”, „Német-magyar kapcsolatok a vegyészetben, az élelmiszervegyészetben és a vegyiparban az I. világháború előtt”, „Német-magyar kapcsolatok a természettudományban (matematika és fizika) a XIX-XX. században”, „Magyar természettudósok a két világháború között Berlinben”, „Német-magyar kapcsolatok a földrajztudományban a két világháború között”.

4. Összefoglalás

Kedves kollégáim! Remélem, elfogadják előadásom üzenetét, akkor is, ha nem is tudják vagy akarják osztani részleteiben a véleményemet. Még egyszer szeretném világosan kifejezni: anélkül, hogy kétségbe akarnám vonni az irodalom jelentőségét a filológiára és a kapcsolattörténeti kutatásokra nézve, az a véleményem, hogy a lektorok képzése s így általában a hungarológia-oktatás külföldön, amely nagyrészt az Önök feladata, túlságosan irodalomközpontú. Ugyanez érvényes a kapcsolattörténeti kérdésfeltevésckre is. Ezzel szemben nagyon sok olyan terület létezik, amely kiválóan alkalmas recepció- és kölcsönhatásvizsgálatokra, amint az rövid felsorolásomból is kiderül. Olyan témák ezek, amelyeket eddig igen elhanyagoltak, noha a lektorok is nagyon jól fel tudnák dolgozni őket, különösen, ha egy kissé módosítanák Magyarországon a lektorképzést. S e témák lényegesen jobban megfelelénének egyetemi hallgatóink érdeklődésének, akiknek csak egy része akar valóban – sajnós legtöbbször munkanélküliségre ítelt – filológus lenni.